

1. UVOD

Sonja Tomović-Šundić

Riječ aksiologija potiče od grčke riječi „axios”, što znači vrijedan, dostojan i „logos”, sa značenjem nauka, učenje, teorija. Aksiologija je nauka o vrijednostima. Pojam vrijednosti ima ključnu ulogu za čovjeka, jer je on jedino biće koje zna za vrijednosti i ima normativnu svijest. U opštoj teoriji vrijednosti ili aksiologiji autori istražuju ono suštinsko u vrijednosnom odnosu, interesujući se za ono što je zajedničko za sve oblike vrijednosti, kao što su istina, dobrota, ljepota, za razliku od činjenica stvarnosti, čime se bave prirodne i društvene nauke. Pitanje porijekla i izvora vrijednosti ili njihovog ontološkog statusa je pitanje da li su norme i vrijednosti a priori date kao transcendentne ili su aposteriorne datosti i nastaju kao rezultat društvenih kretanja i ljudske istorije. U tom kontekstu odgovor na pitanje o porijeklu vrijednosti implicira i njihovo važenje koje može biti uzeto kao subjektivno i objektivno ili univerzalno i relativističko. Po univerzalističkom gledištu norme i vrijednosti su date aprioristički, date su nezavisno od iskustva, vječne su i nepromjenljive. Za relativističku teoriju vrijednosti, one su empirijski uslovljene utoliko što njihovo važenje zavisi od vremena i prostora.

U slučaju etike, očigledno je da su sve etičke kategorije vrijednosti i da se univerzalne vrijednosti na polju etike uvažavaju kao ljudske vrijednosti. Najveće pitanje normativne etike, šta je dobro, predstavlja etički ideal koji se različito shvata, sa stanoovišta etike vrline, deontološke etike, utilitarizma, pragmatizma ili etike odgovornosti. Suštinski problem etike, pitanje moralnog dobra ili moralitet, rješavalo se teorijski preko pojmova moralne ispravnosti, moralnog dobra, moralne dužnosti. Na polju primijenjene etike – moralne norme i vrijednosti primjenjuju se na posebne oblasti.

Čovjek je jedino biće na planeti sposobno da zna za vrijednosti, postavlja vrijednosne sudove, vrši vrijednosno procjenjivanje, slijedi vrijednosti u svom ponašanju i stavovima, postavlja ciljeve i racionalno bira sredstva za njihovo ostvarivanje.

Čovjek svjesno postavlja ciljeve i racionalno bira sredstva za njihovo ostvarenje, ima sposobnost predviđanja. Čovjek je unikatan po tome što nije samo determinisan zakonima prirode već ima mogućnost slobodnog izbora prema slobodno zamišljenim svrhama i idealima. Postavlja vrijednosne ciljeve slobodno i ima odgovor-

* Prof. dr Sonja Tomović-Šundić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

nost za njihovo sprovođenje, rukovodeći se pri tom idejom opšteg dobra i moralnim razlozima. Pri tom vrijednosti se razlikuju od instrumentalnog polja po tome što su cilj a ne sredstvo i po tome što ih treba cijeniti zbog njih samih.

Za razliku od nauke koja se bavi opisom činjenica ili onog što jeste u objektivnoj stvarnosti, aksiologija se bavi onim što treba da bude: vrijednostima, svrhama i idealima. Tako se između onog što jeste i onog što treba da bude ili između jeste i treba odvija ljudski život. Još je Aristotel *causa finalis* postavio kao temeljni uzrok stvari, pored materije, forme i djelatnog uzroka. Teleološki postavljena stvarnost je koncept po kome sve što jeste ima neku svrhu kao cilj prema kome se smisleno kreće.

Takav pogled u budućnost nezamisliv je bez jednog humanističkog ideala u kome se sjedinjuju na nevjerovatan način naše vizije, želje, interesi, ali i ideje od ljudskih prava do slobode, demokratije, solidarnosti, ekonomskog blagostanja. Prije svega riječ je o viziji onog što bi trebalo da se dešava a ne opisu onoga što jeste ili što se događalo u prošlosti. Vizija je optimalna slika budućeg razvoja i preporuka za čitav spektar virtuoznosti i razumijevanja koje su potrebne za takve vrijednosne ideale.

Pojam vrijednosti ima u tom kontekstu važnu ulogu utoliko što se definisanjem vrijednosnih ciljeva usmjeravamo prema njihovoj praktičnoj realizaciji. Može se razložiti na pitanja:

1. Šta su vrijednosti?
2. Šta su vrijednosni kriterijumi i vrijednosne orijentacije?
3. Šta su vrijednosni sistemi?

Ako pretpostavimo da postoji pluralizam vrijednosti, pitanje uspostave hijerarhije vrijednostima na bitan način određuje naše individualne i zajedničke ciljeve. Razni mislioci različito su sudili o hijerarhijskom odnosu unutar sistema vrijednosti i samim vrijednostima u različitim epohama. U duhu ničeovskog nihilizma izgledalo je da će i ne-vrijednosti dobiti status i odobravanje ljudske svijesti. Ako su vrijednosti istovremeno ono što je subjektivno i objektivno, njihovo važenje u jednakoj mjeri obavezuje i individualno i kolektivno iskustvo.

Vrijednosti imaju:

a) kognitivno-racionalni, b) emocionalno-psihološki i c) moralni značaj za čovjeka. Pored ovoga, one su realni kvaliteti i čine unutrašnju – vrijednosnu stranu onih tvorevina koje nastaju u ljudskim vrijednosnim aktima. Kultura je duhovno-vrijednosno osmišljavanje svijeta u kome živimo prema mjerilima vrijednosti. Društveni život sa svojim institucijama, normama, običajem, pravom i državom izraz je naše potrebe da se stvore uslovi u kojima će se naš život podrediti normama pravnim, ekonomskim, političkim i etičkim.

Na osnovu ovog možemo pretpostaviti da u budućoj organizaciji ljudskog društva, po analogiji sa iskustvima iz tradicije i prošlosti, nije moguće pojmiti njen razvoj izvan nekog koncepta vrijednosti. Milenijumski ciljevi UN te vrijednosti vide u razvoju demokratije, smanjenju svjetskog siromaštva, stvaranju globalne bezbjednosti, iskorjenjivanju svakog oblika diskriminacije. Sami ideali budućnosti iz ugla vrijednosti usmjeravaju aktivnosti i energiju čovječanstva u određenom pravcu.

Na taj način koncept vrijednosti koji bi se temeljio na etičkom načelu najvišeg dobra u društvenim okvirima podrazumijevao bi neku obuhvatnu vrijednost u ko-

ju se uklapaju mnoge vrijednosti a koja čini ljudski život u zajednici boljim i svrsishodnijim. Tako bi društvo znanja u najširem značenju predstavljalo vrijednosni ideal savremenog svijeta. Koncept znanja u pojmovnom i praktičnom smislu ima veliki raspon značenja.

Označava u prvom redu:

- saznanje, razumijevanje i vrijedonosno tumačenje;
- informisanost i obrazovanje;
- proizvođenje i funkcionalno-praktično značenje;
- način bivstvovanja, individualni i kolektivni život;
- moralno ispravno ponašanje i osnov za moralnu vrijednost i moralne obrasce ponašanja, utemeljene na znanju;
- temelj naših stavova, vrijednosnih sudova i vrijednosnih sistema;
- oblik humanizma naše civilizacije koji se stiče saznanjem;
- samosvijest epohe i njenu normu utemeljenu na istini i pravедnosti.

U tom kontekstu znanje je vrijednost po sebi i u tom smislu je najviše dobro. Po red ovog, mjesto iskustva u stvaranju znanja i mjesto razuma u tom procesu, kao i odnos između znanja i istine značenja i izvjesnosti, veoma je važno. Znanje je saznanje objektivnog svijeta činjenica i njihovo tumačenje. Istovremeno je događaj istine u kome se odvija duboko razumijevanje međuljudskih odnosa i položaj čovjekov u individualnoj ili društvenoj ravni postojanja. Predstavlja najvišu tačku samosvijesti epohe, način unutrašnjeg samorazumijevanja u kome se reflektuje njen duboki smisao. To je tačka provjere u kojoj se konstituiše samosvijest jedne epohe, daje vrijednosna ocjena o složenim aspektima egzistencije i njenim slojevitim značenjima, pokazuju forme u kojima je naš oblik saznanja svijeta tačan i završen a u kojim aspektima jeste neuhvatljiva težnja ka jednom savršenom idealu.

Cilj znanja u teorijskom smislu jeste spoznaja koja ima činjenički karakter znanja zasnovanog na logičkim sudovima. U tom kontekstu znanje nije puko vjerovanje, zasnovano na mnjenju, već mišljenje u pojmovima utemeljeno na dokazima i kategoriji istine.

U praktičnom smislu pod znanjem se podrazumijeva proizvođenje nečega na osnovu rezultata dobijenih u saznavnom procesu. Tehnotehnološka civilizacija i informacione tehnologije, čiji je razvoj obilježio savremeno doba, nastale su kao rezultat istraživanja u egzaktnim naukama i njihovoj praktičnoj primjeni koja je snažno uticala na društveno-ekonomski i politički razvoj.

Na osnovu znanja preuzetih iz egzaktnih disciplina, ali i društvenih i humanističkih nauka, stvaraju se vrijednosni sistemi našeg vremena utemeljeni na:

- vrijednosnim procjenama i vrijednosnim sudovima;
- vrijednosnim stavovima i orijentacijama;
- vrijednosnim aktima i moralnim vrijednostima.

Prema ovome, znanje jeste osnov za čuvanje – akumulaciju vrijednosti preuzetih iz tradicije ali i osnov za stvaranje novih vrijednosti u skladu sa naučnim dostignućima u različitim oblastima i opštim razvojem društva. Ne samo u zoni onog što jeste u objektivnoj stvarnosti, na osnovu znanja možemo previdati o opštim i posebnim društvenim kretanjima u oblasti prava, politike, ekonomije, obrazovanja. Ali i

slijediti ciljeve – zajedničke ideale – koji su u normativnom smislu izvedeni iz dosadašnjih saznanja i predstavljaju dominantnu ideju kojoj težimo kao ostvarenju humanijeg čovječanstva.

Kao osnov za praktično djelanje, znanje jeste temelj za poštovanje i praktično sprovođenje moralnih vrijednosti, što bi trebalo da ima presudnu ulogu u formiranju naših vrijednosnih stavova i vrijednosnih standarda, ali i da bude osnov za vrijednosne ciljeve u posebnim društvenim djelatnostima. Na osnovu znanja možemo projektovati i težiti realnom ostvarenju pretpostavljenih ciljeva u različitim djelatnostima. Kada je u pitanju nauka, cilj je saznanje i njegova instrumentalizacija. Za pravni poredak vrijednosni cilj je pravna država, za politički sistem – demokratija, za ekonomiju – država blagostanja, za obrazovanje – formiranje ličnosti na bazičnim vrijednostima itd. Tako se na osnovu naših znanja formiraju optimalne svrhe za pojedine segmente društvenih djelatnosti koje se temelje na iskustvu, znanjima i predviđanjima, teorijskim i praktičnim postulatima i po tome možemo formirati zajednički sistem vrijednosti na nivou posebnih država, ali i univerzalni koncept koji bi obuhvatao globalno čovječanstvo.

Ekonomski i tehnološki razvoj u savremenom svijetu kao i naučna dostignuća i saznanja ubrzano mijenjaju postojeće društvene sisteme. Uspješno rješavanje problema sa kojima se suočava savremeni svijet od globalnog zagrijavanja planete i klimatskih promjena, obezbjeđivanja energije, ekoloških i demografskih problema, brige o zdravlju i ekonomskom razvoju, suočavaju nas sa novim izazovima za koje je potrebno pronaći rješenja. Uspješan društveni razvitak u situaciji prijetećih opasnosti od prirodnih stihija i ubrzanih klimatskih promjena, brzog rasta stanovništva, i pitanje opstanka naše civilizacije dovodi u pitanje. U tom kontekstu važno je koje vrijednosti tj. koje odlike stvarima priznajemo kao vrijednosti, što znači da ih uzimamo u obzir prilikom donošenja odluka o pravljenju određenih izbora i donošenju rješenja. Brze promjene u društvu koje su posljedica informacionih i komunikacionih tehnologija mijenjaju vrijedonosne standarde, uvodeći drugačije kriterijume vrednovanja i vrijednosti. Pri tom je stvaranje demokratskog i tolerantnijeg društva, razumijevanje različitosti i kulturne tradicije povezano sa pitanjem ciljeva i pravaca, tj. vrijednosti na kojima se temelje savremena društva. S jedne strane, doprinos tome daju naučna znanja i tehnologija a s druge strane humanističke nauke sa produbljenim razumijevanjem značenja prirodnih i društvenih fenomena i njihove usklađenosti sa moralnim principima.

Dinamički političko-ekonomski i kulturni procesi koji su omogućeni brzim razvojem novih tehnologija, naučnim istraživanjima i komunikacionim sredstvima uslovljavaju intenziviranje društvenih veza širom svijeta. Velike ekonomske i društvene promjene dostigle su takav nivo da se sve više govori i o ugroženosti našeg opstanka, kraju istorije u klasičnom smislu, kraju umjetnosti, politike, države izgrađene na klasičnim principima i vrijednostima. Očigledno će se neki procesi u savremenom svijetu, kao i usvajanje novih znanja i naučna otkrića egzaktnih nauka odraziti na cjelovito polje društva i njegovih unutrašnjih odnosa i promjena. Tako je sa pitanjima unapređenja ljudskih prava i demokratije, slobode, jednakosti. Stvaranje države blagostanja i pravne sigurnosti, ekonomskog razvoja, socijalne pravde i solidarnosti, poštovanje etičkih principa koji su univerzalno važeći, biće temelj za stvara-

nje političke kulture i demokratije. Vizija nove političke kulture u budućnosti, strateški ciljevi, specifični ciljevi i očekivani rezultati razvoja društvenih procesa prema vrijednosno utemeljenim etičkim idealima kao pravcima kretanja, mogu se označiti kao temeljni orijentiri, koji utiču na razvoj globalne civilizacije.

Pitanje XXI vijeka i kantovski postavljeno pitanje čemu možemo da se nadamo u ovom vijeku stavlja nas na ispit zrelosti, provjeru naših sveukupnih intelektualnih potencijala i mogućnosti. Pravac kuda se krećemo – telos, causa finalis moderne civilizacije ne može biti haotično kretanje društva, bez smisla i cilja. Odgovornost postaje najvažniji pojam našeg vremena koji ima najveću moralnu vrijednost, da svijet u kome živimo učinimo svi zajedno boljim, humanijim i svrsishodnijim. Odgovornost za život dostojan čovjeka leži na svima nama, podjednako.

Transformacija Crne Gore u modernu političku zajednicu u XXI vijeku temelji se na kompleksnim procesima unutrašnje reforme, političke i ekonomske, ali i potrebi dublje društvene kohezije i preobražaja koji bi se zasnivao na moralnim vrijednostima i etici. Projekat *Crna Gora u XXI stoljeću – u eri kompetitivnosti* načelno obuhvata sljedeće oblasti:

1. Istraživanje morala kao jednog od oblika društvenog života univerzalnih i etičkih vrijednosti, kao temeljne paradigme u posebnim oblastima, njegove promjene i konstituisanje u različitim istorijskim razdobljima Crne Gore. Istraživanje običaja, pravila, smjernica, normi, kategorija, moralnih ideala, kao nepisanih regulativa koje se nameću pojedincima ili čitavim grupama svojom obaveznošću za djelovanjem i prosuđivanjem i određuju specifičan način života u postojećoj zajednici ili društvu.

2. Promjena orijentacijskih obrazaca i vrijednosti, njihova uslovljenost društveno-ekonomskom strukturom u sadašnjosti i njihov status u budućnosti u crnogorskom društvu.

3. Istraživanja i kritička ocjena vezana za pitanja primijenjene etike i moralnih standarda u okviru određenih skupina, zvanja ili profesija u Crnoj Gori: etika i individua, etika i porodica, građanin i etika, etika i nauka, etika i pravna norma, etika i političko odlučivanje, etika i religija, etika i medicina, etika i mediji i dr. (sa stanovišta univerzalnih moralnih normi, deontoloških ili konsekvencijalističkih zahtjeva, ili etike vrline, etike dužnosti i etike odgovornosti).

4. Pokušaj da ukažemo na mogući pravac kretanja crnogorskog društva u budućnosti, tehnotehnološki razvoj, nauka i nova znanja, institucionalizacija etičkih normi i njihova važnost za konstituisanje modernog pojma politike, ekonomije i prava; pitanje etičkog univerzalizma globalne civilizacije u skladu sa ubrzanim promjenama, političkim, ekonomskim, tehničkim i naučnim dostignućima. Univerzalni etički kodeks kao preduslov za pomjeranje težišta moralnih zahtjeva prema poštovanju i unapređenju kulture ljudskih prava i stvaranju nove političke kulture.

5. Nova politička paradigma zasniva se na temeljnim vrijednostima morala, postavši osnov za društveno-istorijski razvitak, ali i opstanak ljudske civilizacije. Male i velike države u mozaiku svjetske kulture prema načelima njihovog moralnog utemeljenja, ali kulturnog i naučnog doprinosa u globalno povezanom multipolarnom svijetu, utemeljenog na naučnim znanjima, tehnološkim i informacionim tehnologijama i u skladu sa tim konstituisanim vrijednostima i vrijednosnim sistemima.

